
AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ İLLƏRİNDƏ QADIN HƏRƏKƏTİ

Azərbaycan tarixində qadın ailə ilə yanaşı, bütün cəmiyyət həyatının yarısı deyil, üçdə ikisi rolunu yerinə yetirib. Hər b işində, dövlətin idarə olunmasında, hüquq, siyasət, iqtisadiyyat, ədəbiyyat və bütövlükdə mədəniyyətimizin yaranması və inkişafında tarixən kişilərlə bərabər qadınlar fəaliyyət göstərmiş, bunlardan əlavə də ailənin bütün ağırlıqlarını öz çiyinlərində daşımışdır.

İslamı qəbul edəndən XIX əsrin 20-ci illərində qadınlarımız üçün “qapalı” dövr sayılsa da, tarixdə bəlli, sayılan qadınlarımızdan Möminə Xatun, İncə Xatun, şairə Məhsəti xanım, Zəhidə Xatun, Mehrican Xatun, Mələk xanım, Sara Xatun, Aləmşah bəyim, Bəyim Xatun, və adları bizə bəlli olmayan onlarla qadınımız Azərbaycan və bütövlükdə Türk dünyasının ictimai-siyasi həyatında xüsusi rol oynamışlar.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti illərində istiqlaliyyətimizin qazanılmasında maarifçi qadınların rolunu müstəsna qeyd etmək lazımdır. Çünki, istiqlaliyyətə qədər Azərbaycan ictimai fikrinin formalaşmasında kişilərlə bərabər maarifçi, mütərəqqi düşüncəli qadınlar da mühüm rol oynamışlar. Bu baxımdan, Xalq Cümhuriyyəti ilində həmin qadınları xatırlamaq, onların həyat yoluna, tarixi xidmətlərinə işıq salmaq vacibdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ilə tariximizdə ilk dəfə olaraq dövlət tərəfindən qadınlara kişilərlə bərabər hüquq və azadlıqlara sahib oldu. 10 dekabr 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin ikinci iclasında Azərbaycan qadınlara İslam aləmində ilk dəfə olaraq seçilmək hüququ da rəsmi dövlət səviyyəsində verilmişdi. Ümumiyyətlə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Qadınların kişilərlə bərabər bütün hüquq və azadlıqlarını təmin etmək üçün Parlamentin ikinci iclasında aşağıdakı qanunlar qəbul edilmişdir: hər iki cins üçün 8 saatlıq iş günü (maddə 28), həftədə bir istirahət günü (maddə 29), 16 yaşına qədər olan məktəb yaşlı uşaqların işlədilməsinin qadağan edilməsi və 16 yaşından 18 yaşına qədər olan cavanların iş gününün 6 saatdan artıq olmaması (maddə 42), Qadınları səhhət və vücudlarına zərərli

olan işlərdə çalışdırmaq qadağandır. Hamilə olan Qadınlar doğuşdan 4 həftə əvvəl və 6 həftə sonra əmək haqları tam ödənməklə xidmətdən azad edilir (maddə 43). Sahibkarların hesabına xəstələnmiş fəhlələrə təmənnasız dərman verilməli və xəstə olduqları müddətdə əmək haqları onlara çatdırılmalıdır (maddə 50). Bu qanunlara əməl etməyən sahibkarlar cinayət məsuliyyətinə cəlb ediləcəklər.

Beləliklə, Şərqdə ilk Müstəqil Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti 1907-ci ildə Rusiya Dövlət Dumasında Azərbaycan nümayəndəsi X.Xasməmmədov tərəfindən irəli sürülən müsəlman qadınlarına seçki hüququ verilməsi məsələsinin Dumada qəbul edilməsi ilə təməli qoyulan qadın məsələsini 1918-ci ildə həll etmiş oldu. Müqayisə üçün qeyd etmək lazımdır ki, qadınlar ABŞ-da 1920-ci ildə, Fransada 1944-cü ildə, İsveçrədə isə 1971-ci ildə səsvermə hüququ qazanıb. Beləliklə, Azərbaycan Şərqdə qadınlara seçmək və seçilmək hüququ verən ilk ölkədir.

XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ziyalı qadınlarının yetişməsi və ictimai həyata qatılması ilə xarakterikdir: “Bu dövrdə Azərbaycanın müxtəlif şəhərlərində və hətta Nehrəm və Balaxanı kəndlərində ilk dünyəvi qız məktəbləri və qadın gimnaziyası açılmış, hüquqi səlahiyyət daşıyan xüsusi rəsmi qadın xeyriyyə cəmiyyətləri yaradılmışdı. Bu cəmiyyətlərin təşəbbüsü ilə bu qız məktəb və gimnaziyalarının sayı daha da artmışdı. Bu məktəb və gimnaziyalarda təhsil alan qızlarımızın, onlara rəhbərlik edən ziyalı qadınlarımızın və qadın xeyriyyə cəmiyyətləri təşkil edən qadınlarımızın gələcək müstəqil dövlətimizin yaranmasında əvəzsiz xidmətləri olmuşdu. Bütün bunları nəzərə alan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə hələ 1913-cü ildə yazırdı ki: «Bütün müsəlman aləmi ilə bərabər, Türkiyə də bilməlidir ki, ailə əsarəti və ailə istibdadı üzərində təşəkkül tapan millətlər heç vaxt ailə hürryyəti və ailə səadəti üzərində qurulan millətlərlə mübarizə edə bilməzlər. Qadın aciz, hüquqsuz olarsa, millətin yarısı xəstədir – deməkdir» [2]. Bu dövrün maarifpərvər qadınlarından danışarkən Azərbaycanda maarifçilik hərəkatının öncüllərindən Həsən bəy Zərdabinin həyat yoldaşı Hənifə xanımı xatırlalamaq qeyri-mümkündür. 1872-ci ildə Həsən bəy Şamaxıda, Gəncədə, Tiflisdə, Naxçıvanda, İrəvanda, Şuşada, Dərbənddə, Qubada olur, şəhərin varlılarından topladığı pulların hesabına kasıb uşaqları oxutmağa başlayır. Bu zaman Həsən bəyin qarşısına daha çətin bir məsələ çıxır: şagirdlərin qayğısına qalacaq tərbiyəçi qadın. Həmin qadın həm rus, həm də türk dilini bilməli idi. O dövrdə isə bu keyfiyyətlərə sahib, oxumuş qadın tapmaq müşkül məsələ idi.

Belə bir vaxtda Həsən bəy qəzetdə Tiflisdəki Müqəddəs Nina qız məktəbini bitirən qızların siyahısını oxuyur və orada bir ada rastlayır: Hənifə Abayeva (soradan Məlikova). Rus dilində təhsil almış bir müsəlman qız Həsən bəy üçün çox önəmli idi. Həmin qızla tanış olmaq, öz məqsədini bildirmək üçün Tiflisə yola düşür. Məktəbin direktoruna məramını bildirəndə direktor Hənifə xanım haqqında ona məlumat verir.

Beləliklə, direktor Həsən bəyi buraxılış gecəsi münasibətilə keçiriləcək baloya dəvət edir və burada o, Hənifə xanımla tanış olur. Həsən bəyin çağdaş düşüncələri, işıqlı məqsədi Hənifə xanımın qərar verməsinə səbəb olur. Həm də bu onun da çoxdankı arzusu idi. Beləliklə, Hənifə xanım Bakıya gəlir və uşaqların təlim-təربiyəsi ilə məşğul olur. Hənifə xanım xatirələrində yazır ki, Həsən bəy Bakıya qayıtdıqdan sonra daha fəal işləməyə başlayır: “O, birinci növbədə cəmiyyətin himayəsinə götürdüyü iki şagirdi öz mənzilinə gətirdi. Həsən bəy sonralar iki uşaq əvəzinə, evində ona qədər uşaq saxlayırdı” [1]. Və məqsədləri eyni olan bu iki insan öz həyatlarını da birləşdirirlər. Bu evlilikdən onların dörd qızı (Pəri, Fatimə, Qərib Soltan xanım Məlikovalar, bir qızları isə körpə ikən vəfat etmişdi), iki oğulları (Midhət və Səffət Məlikovlar) olur. Pəri xanım Məlikova Əlimərdan bəy Topçubaşovla ailə həyatı qurur.

Hənifə xanımla evləndikdən sonra Həsən bəy Zərdabi maarifçilik yolunda daha uğurlu addımlar atır: “O, 1873-cü ildə öz şagirdləri ilə birlikdə Bakıda türk dilində ilk teatr tamaşasını təşkil edir. Mirzə Fətəli Axundzadənin “Hacı Qara” əsəri səhnələşdirilir. 1875-ci il iyulun 22-də isə Azərbaycanda türk dilində ilk qəzet olan “Əkinçi” çap edilir. Həsən bəy bu dövrdə Dumaya seçilir, yenidən qəzetdə çalışır və mühüm bir işə qol qoyur: müsəlman qızları üçün məktəb açmaq. Bu dövrdə qızlar məktəbinin açılması üçün səy göstərən şəxslərdən biri də milyonçu Hacı Zeynəlabdin Tağıyev idi. Tağıyev nəhayət bir neçə cəhddən sonra məktəbin açılmasına icazə ala bilir. Məktəbin nizamnaməsini Həsən bəy hazırlayır. Nizamnaməyə görə məktəbin müdiri təhsilli bir türk xanımı olmalı idi. Bu vəzifəyə isə ən ideal adam Hənifə xanım idi” [1].

Hənifə xanım artıq bir maarifçi kimi ön plana çıxır, təhsil sahəsində mühüm işlər görür: “Topçubaşov yazırdı ki, Həsən bəyin ləyaqətli rəfiqəsi həmin andan etibarən xalq təhsilində müstəqil fəaliyyətə başladı. Həsən bəylə keçirdiyi həyat yolu onun üçün nümunəvi məktəb idi. Bu fədakar qadın təkcə zəhmətkeş kütlələrin maariflənməsi məsələsinə dərinlən müdaxilə etməklə kifayətlənmədi, həm də onların vəziyyətini, ehtiyaclarını, adət-ənənlərini öyrəndi” [3].

Unutmamalıyıq ki, daha yaxşı cəmiyyət qurmağımız qadınlarımızın elmi, əxlaqi, ictimai, iqtisadi, mədəni həyatdakı uğurlarından yararlanmaqla mümkündür. Dahi Cavidin söylədiyi kimi:

“Qadın gülərsə şu ıssız mühitimiz güləcək,
Sürüklənən bəşəriyyət qadınla yüksələcək!”

Unudulmamalıdır ki, hər hansı bir cəmiyyətin gələcəyə doğru inkişafında qadınla kişi bərabər yürüməzsə, o cəmiyyətin tərəqqisi mümkün deyil.

Açar sözlər: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, qadın, milli mədəniyyət, səsvərmə hüququ, maarif.

ƏDƏBİYYAT

1. Miraslan R. Cümhuriyyətimizin ANA-ları. Xalq Cəbhəsi.- 2018.- 27 yanvar.- s.15.
2. Nəcəfli M. Müasir feminist nəzəriyyələrində qadın identikliyi məsələsi // Müasir fəlsəfə: idrakın ən yeni istiqamətləri. – B.: “Elm və təhsil”, 2014. 304 s.
3. Буланова О. Женщины просветители в азербайджанской истории. <http://ru.echo.az/?p=57351>

Nurlana Karimli (Azerbaijan)

Women's movement during Azerbaijan Democratic Republic

The paper deals with what an important place was occupied by a woman in the mind of the national intelligentsia in the period of Azerbaijan Democratic Republic. This is today largely affects the place of women in the political and cultural life of Azerbaijan and helps to form a positive image of the country abroad. After all, as one of the leaders of Azerbaijan National movement, M.Rasulzadeh wrote: “If a woman is pathetic, powerless and ignorant, then half the nation is sick and paralyzed”.

Key words: Azerbaijan Democratic Republic, woman, national culture, voting rights, enlightenment.

Нурлана Керимли (Азербайджан)

Женское движение в годы Азербайджанской Демократической Республики

В статье говорится о том, какое важное место занимала женщина в сознании национальной интеллигенции в годы Азербайджанской Демократической Республики. Именно это сегодня во многом влияет на место женщины в политической и культурной жизни Азербайджана и помогает формировать позитивный имидж страны за рубежом. Ведь как писал один из лидеров Азербайджанского Национального движения М.Э. Расулзаде: «Если женщина жалка, бесправна и невежественна, значит, половина нации больна и парализована».

Ключевые слова: Азербайджанская Демократическая Республика, женщина, национальная культура, права голоса, просвещение.